

Ігор Набитович

З'ЇЗД РУСЬКИХ УЧЕНИХ У КОНТЕКСТІ ВЕСНИ НАРОДІВ

Весна народів — революція, яка струснула Європою, — була всемогутнім поштовхом для пробудження української національної самосвідомості провідної верстви в Галичині — галицького священства і невеликого прошарку інтелігенції, який щойно почав своє народження.

З'їзд руських учених 1848 року став важливим виявом, фактом і фактором національного пробудження галицького українства. Коли Європою почала котитися потужна революційна хвиля, в Австрії було ухвалено конституцію, задекларовано свободу преси й усунено цензуру. Шляхтич із Тернопільщини Іван Федорович занотував тоді: «Смерть є переходом від старого до нового життя. Європа стара валиться, щоб утворити нову» (Fedorowicz, 1876: 84). 25 березня Федорович записує у щоденнику німецькою мовою: «Епоха, в яку ми живемо, жахлива. Постійне коливання між існуванням та знищенням, між просвітою та вандалізмом. Можливо, що природа допускає таке становище, щоб загартувати вже в цю епоху душу і навчити її зносити всю тисячу тортур цього стану речей? Хто може все втратити, той може ніщо (нічого. — *І. Н.*) не любити» (Франко, 1986_б: 374).

У Галичині пожвавилася національне, соціально-політичне життя, переходячи у бурхливу революційну фазу. Революція (за галицьким формулюванням — ворохобня) 1848 року уповні проявила національний поділ у цьому краї Габсбурзької монархії.

Польська частина мала ще зовсім свіжий державницький досвід, довгу традицію підпільної діяльності, підготування повстань і їх реалізацію. І що теж украй важливо, мала шляхетську еліту, яка була носієм національної ідеї й державницьких традицій. Ця шляхта, хоч і не відігравала великої ролі в управлінні в Галицькому коронному краї, однак користувалася майже всіма своїми давніми привілеями. 18 березня укладено адрес до цісаря з вимогами надання Галичині широкої автономії, а депутація, яка повезла його у Відень, додала петицію з проханням до цісаря, щоби він розпочав відбудову Польщі й для цього розпочав війну із Російською імперією. При цьому «з перспективи справ міжнаціональних у Галичині найважливішим було те, що польські діячі виступали так, ніби у Галичині існували тільки поляки, а українців (чи русинів, як їх тоді називали) там узагалі не існувало» (Wereszycki, 1986: 141).

14 квітня було утворено Львівську Національну раду (Rada Narodowa Lwowska), яка об'єднала і польських лібералів, і консерваторів, й ті політичні кола, які перебували під впливом еміграційного Польського демократичного товариства. Цей орган мав одноосібно репрезентувати Галичину. Національна рада намага-

лася втручатися в усі сфери суспільного життя, перебирати на себе багато функцій державних органів монархії, навіть йшлося про відкликання тих урядовців, які не задовольняли місцеві Національні ради. Уже в останні дні березня у Львові, Тернополі та Станіславові на ринкових площах почали змінювати німецькі вивіски на польські.

У підготовленому намісником Галичини графом Йозефом-Серафіном Штадіоном листі, з яким цісар через міністра внутрішніх справ Піллерсдорфа мав звернутися до урядовців у краї, наголошувалося на неприпустимості таких спроб підміни державних органів: «...До мене самого належить виконавча власть, і я сам маю обсаджувати всі державні уряди. Кожний галичанин, вірний своїм підданським обов'язкам, якому щиро на серці лежить добро вітчизни, шануватиме закон і вдержиться від участі у зв'язках, що мають метою всупереч конституції накликати нещастя на край. Кожний чесний галичанин із явно висказаною вірністю нехай держиться мого правительства і рішуче виступає против усякого змагання, що йде до забурення загального спокою порядку. Мільйони галицьких підданих зі всіх станів доказали мені у тяжких хвилях свою вірність і прихильність. І тепер числю на їх чесну поміч у виконанні всього того, що моє правительство і Сейм державний узнають потрібним для добра краю. Від чесного характеру моїх галичан як польської, так і руської, й німецької народности надіюся, що вони опруться підмовам тих людей, які раді б

присвоїти собі власть, не оперту ані на законі, ані на дусі конституційної держави» (Франко, 1986_а: 395).

Одразу ж почала створюватися й польська Національна гвардія, до якої приймали чоловіків віком від 19 до 50 років (окрім слуг, челядників і поденників-заробітчан). У Львові записалося до її лав близько 5 тисяч добровольців, а загалом усіх — близько 20 тисяч.

Намагаючись утримати цілісність революційного руху в Галичині, польська Національна рада 7 травня проголосила, що вона визнає культурну рівноправність поляків та русинів-українців і одночасно репрезентує інтереси обох народів (Маркіян Шашкевич, 2007: 81–82). Упродовж кількох тижнів бурхливих революційних подій польській еліті в Галичині видавалося, що українці ітимуть у фарватері політики Національної ради й спільно із нею крок за кроком виборюватимуть усе ширші конституційні права і свободи від монархії.

Однак досить швидко український рух починає кристалізуватися і на його лідера висовується єпископ Григорій Яхимович.

Ще у березні й навіть цілий квітень основним центром, де відбувалися наради, що русини-українці мали б чинити у такій революційній ситуації, був собор святого Юра. Тут під головуванням єпископа Яхимовича збиралася на наради невелика провідна група. Іван Гушалевич у своїх спогадах писав про те, що на ці наради приходив і майбутній намісник Галичини Агенор Голу-

ховський, який закликав русинів виступати зі своїми вимогами, підтримуючи монархію й уряд у Відні.

Після кількох нарад делегація на чолі з крилошанином о. Михайлом Куземським зустрілася із графом Йозефом-Серафіном Штадіоном і вручила адрес-прохання до найяснішого цісаря: визнати за русинами-українцями такі ж національні та громадянські права, як і для інших національностей Габсбурзької монархії.

Ще одним результатом цих нарад стало створення 2 травня (через кілька днів після проголошення конституції) першої політичної організації русинів-українців — Головної Руської ради. Її головою став єпископ Яхимович, а заступниками — отець-крилошанин Михайло Куземський та доктор права Іван Борискевич.

Головна Руська рада проголосила єдність 15-тимільйонного народу русинів-українців, які живуть у різних державах, але розмовляють однією мовою. 3,5 мільйонів з них живе у Галичині. У проголошеному зверненні йшлося й про те, що цей народ теж колись був незалежним, мав свою літературну мову, своє законодавство, своїх правителів-князів, був заможним і сильним. Ці ж історичні й суспільно-політичні засновки-концепції будуть основою і проведення, і рішень З'їзду руських учених.

При утворенні місцевих Руських рад найважливішу роль відігравали греко-католицькі священники. Звичайно ж, на таких ві-

чах співалося австрійський гімн і дякувалося «добротливому найяснішому цісареві Фердинандові». Утворено було близько п'ятдесяти рад деканальних (від Турки, Дрогобича, Роздолу, Ходорова, Журавна до Рогатина, Галича, Коломиї, Богородчан, Болехова, Косова, Снятина; від Жовкви, Тернополя, Тереховлі, Скалата, Збаража, Зборова, Бучача, Підгаєць, Чорткова, Олеська, Золочева до Ярослава, Перемишля, Сянока). У липні почали утворюватися повітові ради (усіх 13): у Бережанах, Чернівцях, Чорткові, Глинянах, Коломиї, Перемишлі, Самборі, Сяноку, Станіславові, Стрию, Тернополі, Золочеві і Жовкві (Kozik, 1975: 45).

З українського боку відразу ж постало питання про поділ Галичини за етнічною ознакою на дві окремі провінції. У протистоянні навколо цього розділення між русинами-українцями та поляками зіткнулися дві доктрини: етнічна та історична. Однією з перших вимог Головної Руської ради, яка реалізовувала етнічну доктрину, було розмежування Галичини на дві адміністративні частини: українську — Східну Галичину та польську — Галичину Західну. Лише таким способом бачилася її представникам можливість уберегтися від полонізації.

Етнічна доктрина розглядала Галичину як достатньо штучне утворення, наголошуючи на тому, що в Східній Галичині етнічною більшістю є русини-українці. У 1849 році в Галичині було 4920000 мешканців. Із них 2258500 (45,9%) поляків, 2303000 (46,8%) українців, 328000 (6,7%) євреїв, 27000 німців (0,55%).

Решта — інші народи. У Східній Галичині українці переважали — 71,0%, поляків — 20%, євреїв — 7,9% (Kozik, 1975: 185).

Францішек Смолька, один із провідних лідерів польського політикуму, занотував у своєму «Щоденнику» 29 серпня, що русини подали 15000 підписів про поділ. Напередодні о. Григорій Шашкевич повідомляв у листі, що з Тернополя переслано 32 аркуші з підписами, на 1 вересня їх було близько 40000. У кінці 1848-го близько 100000 русинів-українців поставили підписи під вимогою поділу Галичини, а в січні 1849-го було зібрано понад 200000 підписів (Kozik, 1975: 112–113).

Для польської еліти (й для частини українців, які вважали себе приналежними до польської політичної нації) важливо було зберегти Галичину як цілісність, яка в майбутньому мала б увійти як історично невіддільна частина до відновленої Речі Посполитої. Під впливом Каспера Ценглевича група русинів-українців внесла до Головної Руської ради заяву, в якій виразно була сформульована історична доктрина майбутнього розвитку Галичини: «Ми вважаємо, що край, що його замешкуємо, є спільною батьківщиною з поляками, а поляків за наших братів, і тільки з ними бажаємо ділитися долею цієї нашої спільної батьківщини» (Маркіян Шашкевич, 2007: 99).

Як противагу Головній Руській раді було створено Руський собор. 8 липня це об'єднання запрезентувало програму, що її підписали 64 члени-засновники. У програмі декларувалася політич-

на єдність із польським народом, однак вимагалось права русинів-українців на культурну автономію й використання української мови як у початковій освіті, так і у вищій, а також у державних інституціях.

Членами Руського собору могли стати тільки русини-українці (і римсько-католики, і греко-католики). Загалом українців там було досить мало, більшістю були ті, хто насправді вважали себе *gente Rutheni, nationale Poloni*¹. Їх усіх можна було б поділити на три великі групи. Одна з них — ополячені аристократи та дідичі, дрібна шляхта. Найяскравішим представником цього кола був Влодзімеж Дідушицький. Ще одна група — це українська інтелігенція, демократичні погляди якої відштовхували її від клерикально-консервативного керівництва Головної Руської ради.

Третя група — сполонізована інтелігенція, серед якої багато хто мав довголітній досвід підпілля й збройної боротьби за відродження Речі Посполитої. Однією з найпомітніших постатей між ними і був, власне, Каспер Ценглевич. Інший із очільників цієї організації — Юліян Горошкевич, конспіратор і в'язень австрійських тюрем, виражав переконання, що в межах одного краю мовні відмінності повинні «злитися в одне і перетворитися на мову писемну, яка властива для вітчизни народу», маючи на увазі пре-

¹ За походженням — українці, за національністю — поляки. — латинськ.

тендентом на таке злиття «руське наріччя», яке, на його переконання, було складовою польської мови (Kozik, 1973: 207).

Руський собор запросив Івана Вагилевича, одного з колишніх членів «Руської трійці», на посаду редактора своєї газети-тижневика «Дневник руський». Вагилевич на сторінках «Дневника руського» (він друкувався окремо кирилицею, й окремо латинкою) виражав ідеї про польсько-українські відносини, стверджуючи окреме існування українців як культурної спільноти, але доводив необхідність поєднання її політичної долі у федеративному зв'язку із вільною та демократичною Польщею. Для розвитку національної і культурної самобутності України украй важливим йому бачився розвій української літератури, оскільки власне письменство поставало невід'ємним елементом національної ідентичності. Першим кроком до створення такої літератури мало стати заснування цілої мережі сільських шкіл на всіх теренах Габсбурзької монархії. Тому вимога Руського собору поступового впровадження навчання рідною мовою аж до університетського рівня мала бути основою для створення «сильної нації». Проголошувалося, що нині, після прийняття конституції (1848 року), поляки й русини-українці «вільні і рівні перед законом» й повинні співпрацювати на рівноправних засадах «для нашої спільної батьківщини», оскільки через «спільну долю» «немає родини, руської чи польської, серед членів якої не було б як поляків, так і русинів» (Маркіян Шашкевич, 2007: 86). Отець Іван Вагилевич

відкидав вимоги Головної Руської ради щодо поділу Галичини на дві незалежні адміністративні одиниці.

Руський собор розколовся на дві групи. Якщо перша сприймала програмні засади за такі, які варто реалізовувати, то друга закликала до об'єднання з Національною радою. Це остаточно й поховало цю організацію.

Отож Руський собор проіснував недовго: він не отримав підтримки в українському середовищі. Незабаром вийшов із нього Каспер Ценглевич. Після того, як у його програмі з'явилася вимога обмеженого впровадження руської (української) мови від школи до університету, оскільки він був виразником тієї частини польської демократії, яка вважала, що руська (українська) мова (*ruszczyzna*) не здатна обслуговувати потреби високої культури на сучасному етапі. Тому використання руської мови можливе було, на його переконання, лише у початковій школі, а на вищих шкільних рівнях цю роль мала виконувати польська. Одночасно ж мова польська мала би бути тим важливим фактором, який скріплював би поляків і литовців, білорусів та українців у відновлену єдину польську націю.

Через кілька років польський сучасник цих подій формулює власне такé ставлення до польсько-української проблеми. На його переконання, від підписання Люблінської унії Польща, «відповідно до цього акту, який був і є нашою політичною релігією, є спільним плащем, під яким ховалися різні народи, які

говорять різними діалектами і мовами, визнають різні релігії, але в якій всі, що хотіли для добра держави працювати, що для неї готові були свою кров і маєтки посвятити, називалися *шляхетними*, й приймали спільну мову шляхетську (тобто польську. — *І. Н.*), спільні звичаї, спільну працю та забави. Такі з них мали однакові права, хоч би до корони, не звертаючи уваги, чи вони походили чи з Великопольщі (як Лещинський), чи з Малопольщі (як Понятовський), чи з Руси (як Міхал Корибут чи Ян Собеський). Річ Посполита не робила між ними різниці, а оскільки їх батьківщиною була не одна з провінцій, але уся Польща, отже тяжці громадяни, відповідно до своїх заслуг перед державою, отримували багатство й пошану. Тоді також і Русь подарувала Речі Посполитій визначні постаті, бо ж із Руси походили Ходкевичі, Жолкевські, Острозькі, Потоцькі, Сапєги, Чарторийські, а навіть Замойські [...]. Ті ж, що до служби громадської не поспішали, ті залишалися у своїх провінціях, у своїх звичаях, зі своїми діалектами як то краківським, мазурським, руським, куявським, і таких називали *нешляхтою*. Ще для інших однакові були права та обов'язки, без різниці, чи то були селяни краківські чи литовські, руські чи мазурські; вони всі були мешканцями одної Речі Посполитої, для яких їхня шляхта була куполом єдиного костела» (Kalinka, 1853: 55-56).

Отець Василь Подолинський, парох села Ветлин Ліського повіту, колишній учасник підпільної польської організації Вільні

Галичани (через яку він потрапив під поліцейний нагляд і відбув річну монастирську покуту) 1848 року, на хвилі революції, написав (звичайно ж, польською мовою!) «Слово перестороги» («Słowo przestrogi»; видрукуване у Сяноці), проголосивши ідею незалежної й соборної республіки Руси (України). Перемиська греко-католицька єпархія одразу ж нагадала своєму парохіві, що таких революційних ідей вона не терпить. Наклад «Слова перестороги» було конфісковано. Коли ж у 1848 році почали формуватися польські добровольчі загони для допомоги угорському повстанню, о. Подолинський залишив дружину, трьох дітей і парафію й вирушив до Угорщини. На кордоні між Галичиною та Угорщиною «селянська самооборона» захопила ребеліантів й конвоювала їх до Сянока. За участь у цьому протидержавному збройному виступі отець Подолинський відсидів місяць у в'язниці. У «Слові перестороги» він проголошував: «Так, ми є Русини і віримо свято у воскресіння вільної незалежної Руси (України), скорше чи пізніше — на тому нам зовсім не залежить, ані не тривожить нас віддалення часу, коли воно має наступити; бо чим же є століття в житті нації? [...] Минув той час, коли ми вкупі вагалися виявити своє ім'я; ніщо не може спинити нас у загальних устремліннях, які зростають у Європі; не замовкнемо, хіба тоді як Європа замовкне; всі ми хочемо бути свободними, на рівні з другими народами [...]. Хочемо бути народом і будемо ним

невідмінно, бо голос народу — то голос Божий, а терпеливості в потомних нам не бракне...» (Маркіян Шашкевич, 2007: 55–56).

Цей голос чи не єдиний на той час у Галичині, який відкрито й однозначно закликає до створення Української незалежної держави.

У «Слові перестороги» о. Подолинський виокремив чотири політичні українські партії в Галичині. Перша — це ті, хто прагне Руси (України) вільної й незалежної в колі слов'янських народів. Друга — польсько-українська, яка теж має візію Руси вільною й незалежною в складі федеративної Польщі. Третя бачить її як частину австрійської монархії, однак незалежною від польських впливів. Четверті мріяли про галицьку Русь, приєднану до Росії, бо таке приєднання мало б усунути загрозу полонізації.

Із листа Івана Федоровича до дружини, написаного 13 вересня 1848 року, видно, як польська делегація з Галичини чекає на початок обговорення питань, які стосуватимуться не всієї імперії, а окремих провінцій. Деякі голосування в Райхстазі викликають збурення серед віденської вулиці, й Федорович у таких ситуаціях поводить себе дуже обережно. Мовна проблема, як видно з цього листа, була однією з найживотрепетніших у той революційний час: «Переконаюсь, що досі я найліпше робив, не виступаючи, як тільки дуже умірено. Досі крайові питання ще не прийшли на денний порядок, тож взагалі ще чекаємо, але робиться багато в спосіб парламентарний, творячи силу “поза домом”, щоб опісля

здобути чого треба. Одно нас дуже спиняє, а то се, що віденці починають нас контролювати: що тільки їм не сподобається — так зараз буря.

І так, у понеділок пересадили ми (я не голосував) дуже дурну, але права слов'янські узнаючи ухвалу, що всі розправи сеймові можуть вестися на всіх языках, т. є. хто не вміє по-німецьки, нехай говорить по-руськи, а другий має толкувати, — і на всіх 14 языках мають справоздання печататись. Німецькі хлопці кричали на ринку, що нас розженуть і спалять дім, в котрім ведемо наради. А при тім інтереси чимраз більше переп[л]утуються: вчора міщани робили “кравал”, Добльгоф мусив утікати і т. д. — що ж тут затим можна робити? Тепер ще лиш те скажу, що будьте зовсім спокійні о мене: я, може, аж надто дуже тямлю, що маю вас і дітей» (Франко, 1985: 229–230). Рішення щодо вживання різних мов у майбутньому австрійському Райхсраті (зокрема й української) усе ж пізніше стане нормою австрійського законодавства.

Таке ставлення до мов, які могли б використовуватися під час парламентських засідань послами від різних провінцій (найперш, до української й, очевидно, до польської), цікавий приклад того, що мовна проблема після революційних подій стає важливим виявом національної самосвідомості народів монархії.

Дещо пізніше о. Григорія Шашкевича, що разом із Іваном Федоровичем був послом Райхстагу, було призначено у Відні радником у міністерстві віросповідань і освіти. Його величність ці-

сар Франц Йозеф I звернувся із запитом, чи варто було б у Східній Галичині, де абсолютною більшістю були русини-українці, запровадити руську мову як урядову. Радник Шашкевич відповів цісареві, що «русини з радістю і вдякою приймуть отсей доказ монаршої ласки, але він (Шашкевич) осьмілюєсь дорадити, щоб іще якийсь час подождати доки відповідно виобразується руська мова, а тим часом полишити німецьку мову урядову в Галичині» (Левицький, 1926: 61).

Ця мовна проблема тісно поєднана й з ідеєю поділу Галицького краю на дві частини за національною ознакою. Один із кореспондентів Федоровича, голова тернопільської Національної ради, українець за походженням Денис Поглодовський у листі від 23 вересня декларує погляди цього полонофільського українського середовища на поділ Галичини на дві частини. Він зауважує, що, якщо б Райхстаг приймав рішення щодо цілісності й неподільності Галичини, Національна «рада центральна львівська гнівалася б на депутованих у Відні, що не зробили внеску і не поставили того, як Галичина має вважатися взглядом інших країв, бо з свого становища Галичина не повинна би допускати, щоб чужі люди рішали о предметах, властиво належачих до сейму провінціального, і я сам думаю, що жертви з маєтків, зроблені дотеперішнім підданам (тобто знесення панщини. — *I. Н.*), мусили б бути узнані як дар серця і доброї волі, коли б їх ухвалив сейм у Львові в виду депутованих селян, а не люди чужі, кот-

рих селяни не розуміють або думають, що без волі тамтих се не могло б стати. Але що більше, коли б загальна Рада державна узнала становище Галичини в її розтягlostі і закругленні, може б, тим обмежила можливість поділу на губернію руську і мазурську, єсли б пізніше проєкт такого поділу Раді державній предложено: бо раз признавши цілість краю, мусила б відкинути всякий пізніший плян його роздроблення і охоронила б нас від нього на будуще. Той плян убезпечує тільки чужих урядників, бо коли б відділена була руська губернія, тоді буде задержана німецька мова і урядники, бо руської мови до процедури ще уживати не можуть, а тим тутешні урядники потішаються, а ми з нашими дітьми хоч також русини, так, як досі упосліджені, будем тільки могли проклинати іконні пляни поділу, перед котрим давні багаті руські родини зражені, задумують виноситися і землю свою поспродувати жидам і німцям, так що найкращу руську землю посядуть магнати — жиди і німці, а народ складатись буде тільки з попів і хлопів, без маєтків, без сили і відваги цивільної, за котрим ніхто не посміє упімнутися» (Франко, 1985: 248).

До 1848 року українську мову в Галичині навіть єдина інтелігенція того періоду — греко-католицькі священники — вживали тільки для спілкування з селянством. У народних школах навчання відбувалося польською мовою. Студенти греко-католицьких семінарій вивчали для літургійних потреб лише старослов'янську мову. Намісник Галичини граф Франц фон Штаді-

он, як із сарказмом і нехиттю до української мови писав про це польський сучасник, заохочував Ставропігійське братство у кінці 1847 року «до видання газети руською мовою. Члени Ставропігії, поміж якими було багато австрійських службовців, довго німецькою мовою дискутували над цією ідеєю, але не хотіли погодитися щодо абетки, якою ця газета мала виходити. Руські члени Ставропігії відстоювали кирилицю, Штадіон наполягав при літерах латинських» (Kalinka, 1853: 56).

Адвокат Степан Шухевич залишив у своїх спогадах колоритну картину мовної ситуації у Галичині XIX віку. У першій половині того століття «мовою інтелігента була польська мова, а по-українськи говорив тільки “хлоп”. Всюди по священичих домах можна було почути тільки польську мову. Тільки до слуг та до селян говорено «хлопською» українською мовою. Селян уважано за щось нижчого. Висмівано їх і їх спосіб говорення. Були спеціалісти священики, які комічно говорили жидівським жаргоном, але були й такі, які спосіб говорення селян, його життя і приговірки та звичаї уважали комікою і робили предметом своїх комічних монологів. Це називано “хлопістикою”, цебто знанням “хлопської душі”» (Шухевич, 1991: 24).

У родині батьків матері Степана Шухевича «вдома говорено по-польськи, але це не виключало, що всі були ворогами поляків і щирими... кацапами. Кацапами були, може, не із вірування в єдність руського народу, але в більшій частині для того, що були про-

тивниками фонетичної правописі, головню, противилися викиненню “святих” “ѣ, ы, ъ”. Це наставляло проти т[ак] зв[аних] “народовців”» (Шухевич, 1991: 27).

Використання польської мови в повсякденному житті галицької еліти було звичним навіть у тих верствах, які стали виразниками національного відродження: Маркіян Шашкевич пише листи до мами, дружини й до тестя польською мовою, до деяких приятелів — українською або польською.

Олександр Барвінський теж описував подібну сімейну традицію: у братів мами, Білинських (священничий рід, який був на парафіях як на Поділлі, так і по цілій Східній Галичині) «говорено здебільше по-польськи (і при всім тім почували вони себе русинами), у моїх родичів розговірною була руська мова» (Барвінський, 2004: 67).

Дім стрія Степана Шухевича, Володимира, «належав тоді до тих дуже рідких у Львові інтелігентних домів, де уживано виключно української мови. Проф. О. Барвінський був десь раз написав, що коли він у 1886 р. перенісся до Львова, було тільки сім — повторюю: сім — українських домів, де говорено по-українськи. В решті домів уживано як розговірну польську мову». Українською вдома розмовляли, зокрема, у д-ра Олександра Огоновського, д-ра Калітовського, д-ра Юліяна Целевича, професора Дам’яна Гладилевича. Польською спілкувалися вдома у «таких домах, в яких здавалося б належало рішучо найти українську мо-

ву»: у домі професора Львівського університету Омеляна Огоновського, в директора гімназії о. Василя Ільницького, професора Анатолія Вахнянина. Звичайною була така ж ситуація в москвофілів — професорів Львівського університету Ісидора Шараневича та Йоасава Делькевича (Шухевич, 1991: 85–86). Сусід-лікар Шухевича у Львові у кінці ХІХ ст., за його словами, «був з роду українець, в душі кацапом, а стало говорив по-польськи» (Шухевич, 1991: 83).

Були, однак, священничі родини з іншою традицією. І в домі священника Івана Заревича на парафії в Славську, й у сім'ї його зятя, отця Степана Михалевича на парафії в Головецьку і Славську, й у сім'ї його сина, отця Михайла Заревича (донька якого, Емілія, стане дружиною професора Степана Смаль-Стоцького) на парафії у Рожнові біля Косова і Снятина у 1830-х — 1880-х роках розмовляли лише українською. Тит Ревакович у спогадах про Федора Заревича писав, що «коли читав я “Вечерниці” — а власне в них якусь повість Федора Заревича (він писав під псевдонімом Юрко Ворона), я дивувався красі руської (української. — *І. Н.*) мови; для розуміння мушу тут додати, що я — хоч з дідів-прадівів русин — змалку говорив лише по польськи і що не вмів у часі виходу “Вечерниць” добре мовити по-руськи» (Ревакович, 1989: 282). Знання рідної мови виніс Федір Заревич теж із рідного дому — отця Івана Заревича.

На Буковині ситуація мало відрізнялася від галицьких реалій. Олександр Барвінський після відвідин Чернівців, де він був на урочистостях заснування університету імени Франца Йозефа I у жовтні 1875 року, писав, що «тамошня руська інтелігенція була в части знімечена, в части зрумунщена, а в части знов запаморочена об'єднительною ідеєю (себто москвофільством. — *I. Н.*)» (Барвінський, 2004: 249).

Героїня повісти Євгенії Ярошинської «Над Дністром» (1895) зауважує такі ж тенденції й через два десятиліття: «Я, бачите, родом із Галичини, та не вчилася там по-німецьки, а тут, на Буковині, прийдеш у яке товариство, то всі лиш по-німецьки шварґочуть, а ти сиди, дивися та мовчи [...]. Тут буває не раз, що з русинів робляться волохи, німці» (Ярошинська, 1968: 113). Зрозумілим тому є те, чому Ольга Кобилянська перші свої творчі спроби робить німецькою мовою.

Подібна ситуація у той період існувала й у інших народів із перерваною або втраченою державницькою традицією, які входили до Габсбурзької монархії. У словаків і сербів майже не залишилось власної шляхти, провідною словацькою верствою був протестантський клір, у сербів — клір православний. Вища верства у цих народів була або згерманізована, або почувалася мадяронами.

Іван Борисикевич, заступник голови Головної Руської ради, учасник З'їзду руських учених писав листи до Івана Федоровича

українською, але абетцадлом: «Pry tim Jaskawoj ieni Twojej peresyiaju poczteniye moje, a synok szczob Wam zdrow i kripkuj buw» («При тім ласкавой жені Твоїй пересилаю почтеніє моє, а синок (Володислав. — *I. Н.*) щоб Вам здоров і кріпкий був»). Лист від 01 січня 1850 р.) (Франко, 1910: 83).

Однак після Весни народів у 1848 році українська мова почала хоч і несміливо, але з'являтися в суспільному просторі Галичини. У липні 1848 року було засновано культурно-освітнє товариство Галицько-руська Матиця, головою якої став усе той же отець Михайло Куземський. Товариство, засноване за прикладом сербської (1826), чеської (1830), іллірійської (1842), далматинської (1846) Матиць, ставило собі за мету просвітництво, підтримку шкільництва та видавничу діяльність («видавати добрі й загальнокорисні книжки та по можливо низькій ціні поширювати їх між народом», як писав Яків Головацький) за кошти, зібрані від своїх членів.

Кількадесят осіб відразу ж після створення Матиці, зголосилися стати її членами, незважаючи на те, що членська вкладка була дуже високою — 50 гульденів. Ці вкладки призначалися для видань книжок українською мовою, які мали б пропагувати серед простого люду «світло науки і знання», основи педагогіки, вміння ведення господарства. В «Уставі» цього об'єднання «для розмноження писъм руських» наголошувалося, що ця організація «старатися буде печатати і подавати народови по найменшій ціні

добрії й ужиточні книги — для утвердження віри й обичаєвості, для розширення відомостей, для поширення красномовства, краснописання, техніки (ремесла), господарства і педагогії або доброго виховання» (Головацкий, 1850: VIII–IX).

Серед засновників Галицько-руської Матиці, окрім Митрополита Греко-Католицької Церкви Михайла Левицького, єпископа Григорія Яхимовича, священників, учителів і селян, були й чеський письменник і журналіст Карел Гавлічек та навіть граф Агенор Голуховський, що через кілька місяців буде номінований на посаду намісника Галичини, а далі стане для українців уособленням полонізації цього краю монархії!

На пропозицію пароха із Славська на Скільщині Миколи Устияновича у жовтні у Львові було скликано науково-освітній конгрес письменників та прихильників народної освіти. Він отримав назву З'їзду сотні учених (на нього прибуло 118 представників руської галицької інтелігенції, незважаючи на холеру, яка гуляла в краї), чи Собору руських учених. Це зібрання відбувалося за підтримки Головної Руської ради. Загалом це було перше зібрання руської інтелігенції. З'їзд відбувався від 19 до 26 жовтня в музейній залі духовної семінарії.

У запрошенні на З'їзд руських учених (надрукованому в «Зорі Галицькій» 5 вересня 1848 року) зазначено, що на зібранні «світлих наших Русинів» завданнями будуть:

«1) Установити для мови нашої однакові форми, для письма нашого прийняти найстосовнішу писовню, висвіт[л]ити різницю мови нашої від язика старослов'янського, також від російського та од польського.

2) Надати ученим мужам нашим спосібність, аби до себе зблизилися і получилися у спільних працях літерацьких [...].

3) Згромадити і пізнати сили учених мови руської, зорганізувати і поділити праці свої літерацькі відповідно до потреб народу нашого...» (Головацкий, 1850: XX).

Цей форум був логічним продовженням ідеї створення Галицько-руської Матиці. Якщо Матиця мала б стати провідною культурною інституцією галицьких русинів-українців, розширивши її до тих часів діяльність, обмежену лише підготовкою церковної літератури, то Собор руських учених мав за завдання окреслити тактичні і стратегічні завдання української мови та культури, вилучаючи обговорення будь-яких політичних проблем. Під час З'їзду було утворено Товариство Руського народного просвіщення. Уже на цьому З'їзді окреслилися ті шляхи майбутньої української «органічної праці», які мали б зробити українців конкурентноздатними із польськими сусідами у шкільництві, господарській діяльності, вивченні (через заснування історичного товариства) історії та приготуванні підручників із історії України.

Граф Агенор Голуховський погрожував отцеві Михайлові Куземському, одному з провідників і Головної Руської ради, і

Собору Руських учених, що зібрання може бути розігнане польською Національною гвардією. Однак генерал Вільгельм Гаммерштайн, військовий комендант Львова, під час зустрічі з українською депутацією запевнив, що він гарантує безпеку цьому зібранню. Отож протистояння між прихильниками Головної Руської ради та Руського собору було настільки потужним, що перший день З'їзду відбувався під охороною австрійського війська, оскільки прихильники Руського собору за кілька днів заздалегідь розклеювали листівки проти проведення З'їзду, а деякі польські середовища погрожували збройно розігнати зібрання. На наступний день ситуація навколо З'їзду заспокоїлася.

Форум поділився на кілька секцій: богословську, правничу, природничу і філософську, історично-географічну, господарську, шкільну, мовну (руської (української) мови), літературну (давньої й нової літератур), старослов'янської літератури. При цьому учасники могли працювати одразу в кількох секціях.

Уже на час проведення З'їзду в галицькій українській суспільно-політичній думці викристалізувалися основні тенденції бачення можливого суспільно-культурного розвитку русинів-українців у Галичині. Вони були задекларовані в програмах, що їх було обговорено й прийнято на Соборі руських учених. Поруч із «укладом географії в мові руській» «нашої землі» слід «учинити возваніє», разом із складанням програм для нижчих училищ і русько-галицьких шкіл гімназійальних, до приготування для цих

шкіл учителів і книжок. Закликано, щоб усі «прихильники історії» вітчизняної «хотіли ревностно зайнятися пошукуванням, собиранієм і описуванням всіх пам'ятників руських» — літописів руських, грамот, записів посланій» та описів і записів, які є свідченням минулого русинів-українців (Головацкий, 1850: LXXIX, LXXXI).

Пильну увагу було приділено й животрепетним проблемам господарського розвитку, удосконалення землеробства в Галичині, зокрема починати навчати правилам землеробства і господарювання вже у школах.

Проблема мови була однією з центральних у діяльності З'їзду. На мовній секції відбулася гостра дискусія над проблемами правопису, яка ще більш ніж пів століття після того гостро резонуватиме в галицькому українському політичному просторі: частина із учасників (мовні «консерватори») виступала за етимологічний підхід до правопису і орієнтацію на церковнослов'янську лексику, а інша — за фонетичну ортографію й народну мову як основу для розвитку письменства.

Важливими були обговорення й бурхливі дискусії реформи правопису, унормування мови. Ці правила мали б застосовуватися й у шкільних підручниках, й у виданнях Матиці. Були пропозиції, «щоби зовсім новий правопис для руської мови скроїти». Були ті, що воліли «народної устної» мови триматися, інші ж — як мови письменства, «радили держатися зовсім церковно-

слов'янського языка». Остаточно ж ухвалили: «Маємо триматися тої мови, якою наш народ говорить», писати кирилицею, а за «загальне і головне правило правопису постановляється: писати так, як більшість народу вимовляє, але при тому уважати на етимологію, як того потреба зайде». А далі був перелік цілої низки правил, які мали застосовуватися в новому правописі. Зауважено, що «на звук *g* уживати букву наступної форми: *г*», однак «слово *кто* має ся все писати через *к*, а не через *х*». Однак остаточно вирішено, що всі «тії правила становляться для книжок шкільних і для тих списателів, котрії ся в граматикальній доходженні самі не запускають, але ученим любовникам таких річей лишаєся вільність власного правопису, аби дальшого розвитку єго не тамовати» (Головацкий, 1850: С, CI–CIV).

Звичайно ж, що були при цьому прийняті рішення, які слугували певним патріархальним гальмом розвитку й унормування мови й поступу науки. Коли постало питання про усунення літери «ъ» («йор»), що була серед тих, які вже навіть самі багато століть не пам'ятали, які звуки вони колись мали передавати, то проти виступив о. Рудольф Мох, що буквицю цю на письмі усувати не можна. По дискусії життя цій мертвій літері продовжили ще на десятиліття. Було ухвалено, «аби буква *ъ* яко непереодолимий забиток предків наших, через много столітій уживаний, і надаль позостала» (Головацкий, 1850: LXXXVII–LXXXVIII).

Загалом же можна твердити, що Собор руських учених був особливим проявом і виявом, вивершенням ідей українського галицького бідермаєру: «Русинів наміренієм єсть свої права народні забезпечити, спокій і порядок у краї утримати» (Головацкий, 1850: СХІІІ).

У дні проведення З'їзду у столиці монархії завершувалися вуличні протистояння. Коли Відень остаточно впав, у місті почалися обшуки й арешти. У той самий час у Львові відбулася чергова бійка між польськими гвардійцями та австрійськими жовнірами. Після цього в місті почали будуватися барикади. У столиці Галичини відразу ж був застосований досвід упокорення Відня та Праги — обстріл міста. 2 листопада після бомбардування й обстрілів Львова польська Національна гвардія склала зброю, а магістрат підписав капітуляцію.

Самовидець Александер Батовський залишив опис того, який вигляд мав Львів після бомбардування 2 листопада: «У місті вже не було що робити. Ратуша горіла, будинки й бібліотека так само. На Ринку майже не було людей»; на деяких вулицях «тропуари всіяні були обламками стін і штукатурки, дрібним склом із вікон і порозбиваних ліхтарів, кулями [...]. Жовніри на гавпвахті на площі Святого Духа й у навстіж розчинених вікнах цілилися в окремих перехожих і, закладаючись між собою то на сигару, то на 10 крейцерів, їх убивали [...]. Вулиця була безлюдна. Під [Англійським] готелем червонів довгий потік крові. З вікон жінки за-

З* Слово і Церква: українське національне і духовне відродження у ХІХ столітті

питували, що чувати в місті». Увечері «місяць освітив цілий Львів, а верх вежі догоряв так світозарно, як гасова лампа на кілька десятків язиків полум'я, як запалений морський маяк, щоб звістувати усій околиці, що в той день [...] сталося. Вогонь у Ратуші, в Університеті й по будинках постійно тривав і поширювався далі. Щастя, що ніч, як і попередній день були погожими й тихими» (Batowski, 2007: 112–113).

Після збомбардування Львова Вільгельм Гаммерштайн запровадив у місті воєнний стан. 30 листопада у Львові було введено надзвичайний стан, розпущено Національну раду, впроваджено цензуру. Головна Руська рада діятиме до 1851 року. Однак її ідеї резонуватимуть у Галичині ще три чверті століття. Втілення поглядів, переконань і устремлінь, проголошених у часи Романтизму, зокрема на З'їзді руських учених, який буде одним із мильових каменів відродження в Галичині, поруч із польською, й української ідеї, займе цілих дві наступні культурно-історичні епохи — Позитивізму та Модернізму. Так у Галичині народжуватиметься й гартуватиметься українська модерна нація.

ЛІТЕРАТУРА

Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга. Нью-Йорк–Київ: Смолоскип, 2004. 528 с.

Головацкий, 1850 — Историческій очеркъ основанія Галицко-рускои Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ рус-

кихъ и любителей народного просвѣщенія. Составлено Яковомъ Головацкимъ. *Галицка Руска Матица*. Ч. 5. Въ Львовѣ, 1850. СХХ+111+ХХІ с.

Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів: Накладом власним з друкарні оо. Василян у Жовкві, 1926. 739 с.

Маркіян Шашкевич, 2007 — Маркіян Шашкевич на Заході / ред. Я. Розумний. Вінніпег: Інститут-заповідник Маркіяна Шашкевича, 2007. 383 с.

Ревакович Т. До історії українсько-руського письменства. Споминки про Федора Заревича. *Правда*. 1889. Т. II. С. 281–287.

Франко І. Батько й дочка (Із паперів Івана Федоровича). *Записки наукового Товариства імени Шевченка*. Львів, 1910. Т. ХСІІІ. Кн. 1. С. 70–89.

Франко І. До мартівських днів 1848 р. у Львові. *Зібрання творів*: у 50 т. Т. 47. Київ: Наук. думка, 1986_а. С. 392–395.

Франко І. Життя Івана Федоровича і його часи. *Зібрання творів*: у 50 т. Т. 46. Ч. 1. Київ: Наук. думка, 1985. С. 7–298.

Франко І. Причинки до історії 1848 року. *Зібрання творів*: у 50 т. Т. 47. Київ: Наук. думка, 1986_б. С. 364–391.

Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1991. 619 с.

Ярошинська Є. Твори. Київ: Дніпро, 1968. 465 с.

Batowski A. *Diariusz wypadków 1848 roku. Grodziska K. Miasto jak brylant... Księga cytatów o Lwowie.* Kraków, 2007. S. 112–113.

Kalinka W. *Galicjai Kraków pod panowaniem austriackim.* Paryż: W komisie Księgarni polskiej, 1853. 401 s.

Kozik J. *Międzyreakcją a rewolucją. Studia z dziejów ukraińskiego ruchu narodowego w Galicji w latach 1848–1849.* Warszawa-Kraków, 1975. 236 s.

Kozik J. *Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1973. 307 s.

Fedorowicz J. *Aforyzmy. Wydanie pośmiertne.* Kraków, 1873. XLIII+211 s.

Wereszycki H. *Pod berłem Habsburgów. Zagadnie na narodościowe.* Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1986. 356 s.